

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ

«Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»
XIX Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XIX Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»**

**PROCEEDINGS
of the XIX International Scientific Conference
for students and young scholars
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»**

**2024
Астана**

УДК 001

ББК 72

G99

«ǴYLYM JÁNE BILIM – 2024» студенттер мен жас ғалымдардың XIX Халықаралық ғылыми конференциясы = XIX Международная научная конференция студентов и молодых ученых «ǴYLYM JÁNE BILIM – 2024» = The XIX International Scientific Conference for students and young scholars «ǴYLYM JÁNE BILIM – 2024». – Астана: – 7478 б. - қазақша, орысша, ағылшынша.

ISBN 978-601-7697-07-5

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001

ББК 72

G99

ISBN 978-601-7697-07-5

**©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2024**

табылады. Бюджеттік процеске цифрлық технологияларды одан әрі дамыту және енгізу Қазақстан Республикасының экономикалық және әлеуметтік дамуының стратегиялық мақсаттарына қол жеткізуге ықпал ететін болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Иванов, А. и. бюджеттік басқарудағы цифрландыру: анықтамасы мен принциптері // қаржы журналы. - Мәскеу, 2020. – № 3. - Б. 45-50.
2. Петрова, Е. С. мемлекеттік басқарудағы блокчейн технологиялары: бюджеттік процестің болашағы // Экономика және т.б. – Санкт-Петербург, 2019. – № 2. – 112-118 ББ.
3. Сидорова, М. Ю. мемлекеттік шығындарды жоспарлаудағы үлкен деректерді талдау // экономика ғылымдарының хабаршысы. - Новосибирск, 2021. – № 4. – 89-93 ББ.
4. Жуков, р. н. Мемлекеттік бюджетті басқарудағы жасанды интеллект: жаңа мүмкіндіктер // қаржыны басқару журналы. – Екатеринбург, 2020. – № 5. - 77-81 б.
5. Васильева, т. в. цифрландыру дәуіріндегі мемлекеттік қаржының ашықтығы // Қаржы жаршысы. - Қазан, 2018. – № 6. – 102-106 ББ.

ОӘЖ 332.025.13

ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЗАҢНАМАЛАРЫ

Қашқынбай Даурен Сағидоллаұлы

kashkynbay00@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті экономика факультетінің
магистранты, Астана қ, Қазақстан
Ғылыми жетекші - Н.Шамишева

Мақалада Қазақстан Республикасындағы қоршаған ортаны қорғау саласындағы әлеуметтік қатынастардың әртүрлі аспектілері талқыланады. Үкімет қоршаған ортаға теріс әсердің алдын алуға бағытталған шараларды қолдануға жағдай жасайды. Алайда, іс жүзінде экологиялық жағдай проблемалы болып қала береді, негізінен субъектілердің Қазақстанның экологиялық заңнамасының нормаларын толық сақтамауына байланысты. Бұдан басқа, Қазақстандағы жағдайды жақсарту тек мемлекет тарапынан ғана емес, сонымен қатар қоғамның белсенді қатысуын талап ететінін көздейді. Экологиялық жауапкершілік азаматтардың да, кәсіпорындардың да күнделікті іс-әрекетінің бір бөлігі болуы керек.

Қазіргі кезде қоршаған ортаны қорғау проблемалары көптеген елдердің, соның ішінде Қазақстан Республикасының күн тәртібінде басты орын алады. Экологиялық заңнама табиғи ресурстарды пайдалану, экожүйелерді қорғау және қоршаған ортаға теріс әсерді азайту саласындағы қатынастарды реттеуге негіз болады. Қазақстан, биоалуантүрлілігі кең және табиғи ресурстары мол ел контекстінде дамудың осы кезеңінде экологиялық заңнамаға кешенді талдау жүргізу маңызды.

Осы зерттеудің мақсаты қоғамның қазіргі заманғы сын-қатерлері мен қажеттіліктерін ескере отырып, Қазақстан Республикасының қолданыстағы экологиялық заңнамасын бағалау болып табылады. Қолданыстағы нормативтік актілердің тиімділігін талдау, олардың халықаралық стандарттар мен ұсынымдарға сәйкестігін анықтау, сондай-ақ одан әрі жетілдіруді талап ететін проблемалық аспектілерді анықтау көзделеді. Алынған нәтижелер негізінде елдің тұрақты дамуын және табиғи мұрасын сақтауды қамтамасыз етуде оның тиімділігін арттыру мақсатында экологиялық заңнаманы жақсарту бойынша бірқатар ұсыныстар мен ұсынымдар әзірленетін болады.

2013 жылы Қазақстанда 2050 жылға дейінгі "Жасыл экономикаға" көшу

Тұжырымдамасы қабылданды, оған сәйкес су ресурстарын неғұрлым тиімді пайдалану, орнықты және өнімділігі жоғары Ауыл шаруашылығын дамыту, сондай-ақ энергия тиімділігін, энергия үнемдеуді, электр энергетикасын дамыту және қалдықтарды қайта өңдеу бағытында қадамдар жасалуда.[1] Экологиялық саясатқа бағытталған зерттеулер экологиялық мәселелерді шешу үшін саяси ерік қажет екенін көрсетеді.[2]

2021 жылғы 2 қаңтарда Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев еліміздегі экологиялық жағдайды жақсартуға бағытталған ҚР Экологиялық кодексіне (бұдан әрі - ҚР ЭК) қол қойды. ҚР ЭК негізгі тұжырымдамасы басқа елдердің үздік тәжірибесін ескере отырып, экологиялық нормаларды халықаралық стандарттарға жақындатуға бағытталған.[3]

Кодексті әзірлеу кезінде өңірлерде жұртшылықпен және бизнес-қоғамдастықпен кеңінен талқыланды, 2000-нан астам ұсыныс қабылданды, олардың кейбіреулері ҚР ЭК-не енгізілген.

2021 жылғы қаңтарда Қазақстан Республикасының экология, геология және табиғи ресурстар министрі М. Мырзағалиев 2020 жылғы 1 қыркүйектегі жолдауында қойылған міндеттерді іске асыру жөніндегі шаралар туралы брифингте Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының және еуропа елдерінің Экологиялық реттеу саласындағы озық тәжірибесін ескере отырып, оның әзірленуін атап өтіп, ҚР жаңа ЭК реформистік деп атады. ҚР

ЭК қоршаған ортаға әсерді бағалау әдістеріне (ҚОӘБ) өзгерістер енгізілді, сондай-ақ экологиялық сараптама жүргізу рәсімі оңайлатылды. Жаңа ережелерге сәйкес, ҚОӘБ міндетті процедурасын тек бірінші санаттағы ірі кәсіпорындар өткізеді, бұл экологиялық қауіпті объектілерге назар аударуға мүмкіндік береді. ҚР ЭК енгізілгенге дейін барлық табиғат пайдаланушылар ҚОӘБ рәсімінен өтті.

ҚР ЭК шеңберінде қоршаған ортаға шығарындылар үшін төлем белгіленді, сондай-ақ осындай төлемдер нәтижесінде алынған қаражаттың 100% - ы табиғатты қорғау қызметіне бағытталуы тиіс. Бұған дейін заңнамада шығарындылар үшін алынған қаражатты табиғатты қорғау іс – шараларына жұмсау міндеті көзделмеген, бұл әкімдіктерге түскен соманың орта есеппен 45% - ы ғана экологиялық мұқтаждықтарға жұмсалуына әкеп соқтырды (2019 жылы - 87 миллиард теңге). Кейбір өңірлерде табиғатты қорғау қызметіне арналған шығыстардың үлесі шығарындылар үшін төлемдер сомасының 10% аспады. [4]

Қазақстан Республикасында Үкімет Қаулысымен "2021-2025 жылдарға арналған экологиялық саланы дамыту Тұжырымдамасы" бекітілді [5]. 2020 жылғы желтоқсанда республикалық БАҚ-та covid-19 тудырған карантиннің елдегі экологиялық жағдайға, атап айтқанда, экологиялық құқық бұзушылықтар санының екі есеге қысқаруы туралы жағымды әсері атап өтілді. Сонымен, 2020 жылдың қаңтар-қазан айларында елде 626 жағдай тіркелді, бұл 2019 жылмен салыстырғанда екі есе аз. Өткен жылдың осы кезеңінде 1,3 мың бұзушылық тіркелді, бұл өткен жылмен салыстырғанда 5,7% - ға аз. Өңірлер бойынша экологиялық құқық бұзушылықтардың ең көп саны Атырау облысында (101 жағдай, жылына +12,2%), Батыс Қазақстан облысында (74 жағдай, +29,8%) және Маңғыстау облысында (64 жағдай, -29,7%) байқалды. Ең аз бұзушылықтар Алматы (3 жағдай), Астана (7 жағдай) және Шымкент (8 жағдай) қалаларында тіркелді [6].

Алайда, 2022 жылдың маусым айында республиканың Бас Прокуратурасының ресми өкілі Дархан Дүйсембай елдегі табиғатты қорғау заңнамасын бұзу саны жыл сайын артып келе жатқанын атап өтті [7].

ҚР ЭК-де "ластаушы төлейді және қалпына келтіреді" қағидаты негізінде ластанудың алдын алу және бақылау бойынша шаралар қабылданды, сондай-ақ қоршаған ортаға келтірілген залалды өтеу үшін жауапкершілік көзделген. ҚР ЭК-нің 321-бабына сәйкес, құқық бұзушы құқықтарды жосықсыз жүзеге асыру кезінде келтірілген жағдайда экологиялық залалды өтеуге міндетті [8].

Мысалы, Астана қаласы сотының шешімінде ЖШС-тен қоршаған ортаға келтірілген залал 46 492 444 теңге көлемінде өндірілді [9], өйткені компания залалды өз еркімен өтемеді. Аталған ЖШС жер қойнауын пайдалануға арналған тиісті келісімшарттар негізінде мыс-мырыш және полиметалл кендерін өндіру бойынша Қазақстанның (Шығыс Қазақстан облысы)

кен орындарында қызметін жүзеге асырды.

Профилактикалық бақылау жүргізу барысында Қазақстан Республикасы Экология, геология және табиғи ресурстар министрлігі Экологиялық реттеу және бақылау комитетінің Шығыс Қазақстан облысы бойынша экология департаменті (бұдан әрі-Департамент) ЖШС Ертіс өндірістік кешенінің Ертіс шахтасының шахталық суларын ағызу кезінде №2 шығарылымда ластаушы заттардың шекті жол берілетін концентрациясының нормаларынан асып кетуін белгіледі. Мысалы, сульфаттар нормадан 9,3 есе, аммоний 72,9 есе, нитраттар 4,6 есе, нитриттер 5,0 есе, мұнай өнімдері 14,3 есе, мыс 6,2 есе, кадмий 4,3 есе, марганец 11,7 есе, мырыш 19,0 есе, кальций 3,5 есе [10].

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, Департамент ЖШС-ге қоршаған ортаға келтірілген залалды ерікті түрде өтеу туралы 46 492 444 теңге сомасында ұйғарым берді. Залалды есептеу ҚР Үкіметі белгілеген 27.06.2007 жылғы № 535 формулаға (мақала жарияланған кезде осы қаулының күші жойылды-ҚР Үкіметінің 21.07.2022 жылғы № 512 қаулысымен), сондай-ақ "соттардың Қазақстан Республикасының азаматтық заңнамасы бойынша экологиялық заңнамасын қолдануының кейбір мәселелері туралы" ҚР ҚК 25.11.2016 жылғы № 8 нормативтік қаулысының талаптарына сәйкес жүзеге асырылды. "

Экологиялық заңнаманың осы нормаларына сүйене отырып, қоршаған ортаға шығарындылар нормативтерін асыра пайдалану зиян келтіреді деген қорытынды жасауға болады, сондықтан департамент табиғи ресурстардың деградациясын, саркылуын немесе тірі организмдердің өлімін растайтын қосымша дәлелдер ұсынуды талап етпейді.

Осылайша, Қазақстан Республикасы Қоршаған ортаға теріс әсердің алдын алуға бағытталған шараларды, яғни "алдын алу" тетігін қолдануға жағдай жасайды. Дегенмен, іс жүзінде субъектілердің экологиялық заңнаманы тиісінше сақтамауына байланысты бірқатар проблемалар бар. Мәселен, 2023 жылдың мамыр айында Ақтөбе облысынан ҚР Парламенті Сенатының депутаты ауаның күкіртті сутегімен ластануын өңірдің басты экологиялық проблемаларының бірі деп атады. Мұның себебі 40 жылдан астам уақыт бұрын пайдалануға берілген ескірген тазарту қондырғылары болды.

Қорытындылай келе, экологиялық заңнама Қоршаған ортаны қорғауда және тұрақты дамуды қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. ҚР Экологиялық кодексінің және осы саладағы басқа да нормативтік-құқықтық актілердің қабылдануы мемлекеттің қоршаған ортаға теріс әсерді төмендетуге және экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге ұмтылысы туралы куәландырады.

Экологиялық заңнаманы бұзғаны үшін жауапкершілік жүйесі, соның ішінде зиянды өтеу және қоршаған ортаны қалпына келтіру шаралары кәсіпорындар мен ұйымдардың қоршаған ортаға жауапкершілікпен қарауына ықпал ететінін атап өткен жөн.

Алайда, табиғат қорғау заңнамасын бұзушылықтар санының байқалып отырған өсуі экологиялық проблемалармен тиімді күресу үшін мемлекет, қоғамдық ұйымдар мен бизнес тарапынан қосымша күш-жігерді талап етеді. Экологиялық нормалардың сақталуын бақылау тетіктерін жетілдіру және экологиялық таза технологиялар мен өндірісті ынталандыру қажет.

Тек бірлескен күш-жігермен және экологиялық заңнаманы қатаң сақтаумен ғана біз табиғи ресурстардың сақталуын және болашақ ұрпақ үшін қолайлы экологиялық жағдайды қамтамасыз ете аламыз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының "жасыл экономикаға" көшуі жөніндегі тұжырымдама туралы [Электрондық ресурс]. - Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000577>
2. Қазақстанның экологиялық заңнамасы: инновациялар және жауапкершілік ауыртпалығындағы өзгерістер [Электрондық ресурс]. - Кіру режимі: <https://strategy2050.kz/news/aza-standa-y-ekologiya-za-namasy-zha-ashyldy-pen-zhauapkershilik-zh-gindegi-zgerister->
3. Жаңа экологиялық кодекс: қоршаған ортаны қорғау министрінің баяндамасының

толық мәтіні <https://kaz.zakon.kz/5053083-ekologiya-ministr-n-zha-a-ekologiyaly.html>

4. Қазақстан Республикасының экологиялық саласын дамытудың 2021-2025 жылдарға арналған тұжырымдамасы [Электрондық ресурс]. - Кіру режимі: <https://www.gov.kz/memleket/entities/ecogeo/documents/details/163122?lang=ru&ysclid=1ex4hbzyr3977420128>

5. Карантин қоршаған ортаға пайда әкеледі: экологиялық қылмыстардың саны екі есе азайды [Электрондық ресурс]. - Кіру режимі: <https://24.kz/kz/zha-aly-tar/o-am/item/440891-lokdaun-ekologiya-a-pajdasyn-tigizdi-ekologiyaly-y-b-zushyly-tar-sany-eki-ese-azajdy>

6. Дюсенов Е. А. заңнаманы экологияландырудың өзекті мәселелері [Электрондық ресурс]. - Қол жеткізу режимі: <https://cyberleninka.ru/article/n/aktualnye-voprosy-ekologizatsii-zakonodatelstva>

7. Экологиялық заңнама жиі бұзылады [Электрондық ресурс]. - Қол жеткізу режимі: <https://egemen.kz/article/315527-ekologiyalyq-zanhnama-dgiibuzylady>

8. Демешко А.С., Чурсина А. С. азаматтық заңнаманың негізгі принциптері жүйесіндегі адалдық // жинақта: Сібір жастары – Ресей ғылымы.

халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. Красноярск. 2018. 38-40 бет.

9. Нұр-сұлтан қаласы сотының 2021.06.18 шешімі [Электрондық ресурс]. - Қол жеткізу режимі: <https://online.zakon.kz>

10. Қоршаған ортаның ластануынан келтірілген залалды экономикалық бағалау қағидаларын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 27.06.2007 N 535 [Электрондық ресурс]. - Қол жеткізу режимі: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P070000535_

УДК 316.343.653

БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНДА СТЕЙКХОЛДЕР-МЕНЕДЖМЕНТІН ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕМЕСІН ЖЕТІЛДІРУ

Құлшар Қалыбек Мнайдарұлы

k.kulshar@mail.ru

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Экономика факультетінің магистранты, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі – Толысбаев Б.С.

Қазақстанның білім беру жүйесін қарқынды дамыту және реформалау жағдайында ұйымдар білім беру қызметтері нарығында бәсекеге қабілетті саясат жүргізу қажеттілігіне жиі тап болады. Білім беру ұйымының тиімділігі көбінесе сыртқы ортамен және ішкі ортамен дұрыс құрылған өзара әрекеттесуге байланысты, өйткені сыртқы орта ұйым үшін ресурстар көзі болып табылады және әлеуметтік тапсырысты қалыптастырады, ал ішкі орта ұйымның ресурстық әлеуетін анықтайды [1]. Қоршаған орта факторларының күтулерін, қызығушылықтары мен қажеттіліктерін түсіну кез-келген білім беру ұйымының қазіргі жағдайда тұрақты дамуының міндетті шарты болып табылады.

«Стейкхолдер теориясының» классикалық нұсқасы 80-ші жылдары «Стратегиялық менеджмент: мүдделі тараптар тұжырымдамасы» кітабында өзінің көзқарасын баяндаған профессор Р.Э. Фриманның өтінішімен танымал болды. Фриман «стейкхолдер» ұғымын енгізіп, теорияны қолдану моделін ұсынды.

«Стейкхолдерлерді басқару теориясы» идеясы ұйым немесе жоба өзінің сыртқы және ішкі ортасымен бірге мүдделі тараптардың қоспасын құрайтындығына негізделген. Компания менеджерлері осы тараптардың мүдделерін барынша ескеріп, олардың талаптарын қанағаттандыруы керек. Компания капиталдандыру мен пайданың өсуіне ғана емес, барлық мүдделі тараптар үшін құндылық құруға ұмтылуы керек. Бұл Фриман теориясының